

Religija i umjetnost u obzoru istine i slobode

Ivan Koprek

e-mail: ikoprek@ffdi.hr

UDK: 2:7.0

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. prosinca 2002.

Prihvaćeno: 17. siječnja 2003.

Očividno je da umjetnost sudjeluje u stvaranju čovjekove slike o sebi i stvarnosti. Kao takva ona uokviruje pragove kulture i uključena je u mnogostrane i mnogovrsne suodnose. Jedan je od njezinih važnih suodnosa i onaj prema religiji. Obje, umjetnost i religija, dugo su bile u prisnim suodnosima. Neki ipak drže da emfatički zagovarano jedinstvo umjetnosti i religije, primjerice prema Th. W. Adornu, nikada u biti nije ni postojalo. Naprotiv, obje su bile i ostale u trajnoj konkurenciji. Štoviše, ondje gdje se

poziva na to da se umjetnost vrati k svojim religijskim korijenima, tu se umjetnosti poriče samostojnost – autonomija. Je li ta teza točna? Kako se prema umjetnosti odnosilo, odnosno kako se odnosi, kršćanstvo? U traženju odgovora na ova pitanja autor zaključuje da će odnos kršćanstva i umjetnosti biti tek onda ispravno promišljen kada se bude shvatio kao nastojanje u kojem svatko na svoj način služi zajedničkoj uzvišenoj zadaći: poticanju i razvoju onoga što je u čovjeku najuzvišenije.

Ključne riječi: *umjetnost, religija, kršćanstvo, autonomija, postmoderna, humanizam.*

U naravi je umjetnosti upozoriti na zagonetnost svijeta. Uvijek su umjetnici bili ti koji su iz rješenja (prije svega onih brzih) činili zagonetke. Umjetnost na taj način sudjeluje u stvaranju nove slike stvarnosti. Kao takva ona zasigurno uokviruje pragove kulture.¹ U tom smislu, kako je u predavanju prigodom primanja Nobelove nagrade 14. prosinca 1957. godine u auli Sveučilišta u Upsali rekao Albert Camus, umjetnost nije nešto suvišno. U njoj čovjek raste u svoju stvarnu dimenziju.

Kao okvir kulture umjetnost je u mnogostranim i mnogovrsnim suodnosima. Jedan je od njezinih važnih suodnosa i onaj prema religiji. Jamačno religije su bitno utjecale na različite kulture, pa i na umjetnost.

Unatoč mnogim proročanstvima o kraju religije ona je i danas u sekulariziranom društvu ostala važan čimbenik. Naime, u današnjem vremenu specijaliziranja, diferenciranja i rastućega znanja, kako je primijetio prošle godine J. Habermas u poznatom govoru u Frankfurtu,² u religiji i dalje žive integrirajuće sile. Religija predstavlja u svojoj biti jedinstvo teorije i prakse, spoznaje i djelovanja.

U komparativnim religijsko-sociološkim studijama Mat Weber je uspio pokazati da religije zbiljski djeluju kao nešto što svijet potvrđuje, tj. da one svijet shvaćaju kao golemu harmoniju u koju se čovjek uklapa ili mora uklopiti. U tom je smislu Weber ustvrdio da je neka od svijeta okrenuta religioznost (kakva je na Istoku vodila do pasivnosti!) neprimjerena dok je

¹ Usp. I. GOLUB, Na međama vjere i umjetnosti, *Svesci*, 1982, 46, 53-62.

² Usp. J. HABERMAS, *Glauben und Wissen*, Friedenspreis des Deutschen Buchhandels 2001, Frankfurt, 2001.

ona na svijet usmjerena (kao židovstvo, kršćanstvo, islam) primjerena budućnosti.

Tko je danas, osim »doktrinarnih fundamentalista«, zainteresiran za religijsko traži mudrost umjesto dogme, duhovnost umjesto moraliziranja. Danas se traže putovi neposrednoga iskustva nadnaravnoga, mističnoga, božanskoga. Govori se o »poetičkoj religiji« koja se ne osvrće na duh Božji, nego na duh vremena. Ima li religija još uopće ikakvu ulogu u umjetnosti?³ Što zapravo žele religije?

Ne treba tražiti iscrpan odgovor na ta pitanja. Usudujem se, ipak, uz Weberove primjedbe navesti činjenicu da sve religije traže preoblikovanje čovjekove egocentričnosti u jednu istinsku »usredotočenost na stvarnost«. Nadilaženjem egocentričnosti čovjeku je omogućena »oslobađajuća promjena« koja ga osposobljava za susret s drugom, »višom stvarnosti« koja u različitim religijama može biti doživljena osobno ili neosobno, vezana uz sliku ili uz riječ.

Usredotočenost na stvarnost umjesto na sebe je zajednički cilj svih religija. Ona traži i preobrazbu koja osobito postaje prepoznatljiva u tipu »svetoga«, u onome, što religije označavaju moralnim i duhovnim »plodovima« ili kao »duhovno oslobođenje«. U tom smislu možemo reći da su religija i umjetnost u svojevrsnom jedinstvu.

Činjenica je da su obje, umjetnost i religija, dugo živjele u prisnim odnosima. Ponekad su ti odnosi bili napeti – ponekad je religija kočila umjetnost ili je umjetnost nastojala preuzeti funkciju religije koja je ponekad ispadala previše intelektualizirana i racionalizirana, jednostavno daleko od života.⁴ Bilo bi stoga dobro istražiti što je činilo bit te veze i napetosti. Možda je važno i primijetiti da su u najnovije vrijeme prepoznatljivi pokušaji da se iznova usklade njihovi odnosi.⁵

Th. W. Adorno drži da je emfatički zagovarano jedinstvo umjetnosti i religije zapravo ostatak romantične projekcije koji ni u kojem slučaju ne oslikava povijesne odnose, napose one nakon prosvjetiteljstva.⁶ Jedinstvo umjetnosti i religije za njega u biti nikada i nije postojalo. Naprotiv, umjetnost i religija su bile i ostale u trajnoj konkurenciji. Štoviše ondje gdje se poziva na to da se umjetnost vrati na svoje religijske korijene izražava se očito želja da umjetnost zadrži represivnu funkciju: tu se umjetnosti poriče samostalnost i samostojnost - autonomija.⁷

Je li ta teza točna? Kakva je veza umjetnosti i religije? Kako se prema umjetnosti odnosilo, odnosno kako se odnosi, kršćanstvo za koje P.

³ Usp. W. KLUXEN, *Spielen Religion und Kirche noch eine Rolle für die Kunst?*, *Zeitschrift zur politischen Bildung*, 1997, 34/4, 52-64.

⁴ M. WEBER, *Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen religiöser Weltabbehnung*, u: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*, Tübingen, 9. izd., 1988, 555.

⁵ O tome je u svojem pismu umjetnicima 4. travnja 1999. godine govorio i papa Ivan Pavao II. Usp. IVAN PAVAO II., *Lettre aux artistes*, u: AAS 1999, 91, 1155 sl. Usp. također Ž. PULJIĆ, *Umjetnici, trebamo vas! Prikaz Pisma pape Ivana Pavla II. umjetnicima*, u: *Vrhbosnensia* 2000, 1, 149 sl., A. STOCK, *Keine Kunst. Aspekte der Bildtheologie*, Paderborn 1996.

⁶ Usp. Th. W. ADORNO, *Noten zur Literatur*, Frankfurt, 1981, 647-653.

⁷ Usp. G. RÖMBOLD, *Kraj sakralne umjetnosti. Poremećen odnos između Crkve i umjetnosti od XIX. stoljeća*, *Svesci*, 1967, 3/54-57.

Sloterdijk misli da je u pokušaju poboljšavanja čovječanstva zatajilo i da se povlači u izdajnički kut kao dotrajala kulturna alternativa? ⁸

Veza religije i umjetnosti

Jamačno, umjetnost i religija su upućene jedna na drugu. Obje su izraz krajnje afirmacije svijeta. Obje potvrđuju i transcendiraju svijet.⁹ Odnos umjetnosti i religije, povijesno gledajući, ostaje složen i ambivalentan. Najprije se čini da je umjetnost predestinirana da religijskom iskustvu osigura adekvatni izražajni ili emotivni oblik.¹⁰ Ideja božanskoga se u potpunosti ne otkriva samo racionalnom shvaćanju. Ona traži estetsku dimenziju. Estetska pak dimenzija osposobljava čovjeka da se služi slikovnom formom kako bi transcendentno učinio imanentnim, očitim. To je od davnine činilo religiju nepresušnim izvorom umjetničkih mogućnosti. Čini se stoga da je u pravu M. Heidegger za kojega se »u djelu umjetnosti na djelu pokazuje istina bića«.¹¹

U smislu posredništva između razuma i emocija, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, povijesnosti i apsolutnoga bitka umjetnost čini stvarnost transparentnom, sadašnjom, ali i kompleksnom, tajnovitom. Ona time postaje, što god mi o tome mislili, nešto kao govor skrivenoga, spiritualnost (duhovnost) – zapravo govor religije, u službi religije.¹² Potpuno profana umjetnost razara samu sebe te potpuno neslikovna religija gubi ukorijenjenost u čovjeku i time se dokida. Zasigurno, u umjetnosti živi apsolut religije i u religiji slikovno živi umjetnost. »Ako se umjetnost želi potpuno odijeliti od religije u opasnosti je ono njoj vlastito apsolutno; ako se pak religija potpuno odijeli od umjetnosti predaje se opasnosti da postane apstraktna i neživotna.«¹³

Kako su se u povijesti odnosile religija i umjetnost?

Činjenica je da su u antičkim kulturama religija i umjetnost tvorile nerazdvojno jedinstvo. Kult i umjetnost su bili usmjereni jedno na drugo.¹⁴ Umjetnost je u tom smislu bila u službi religije tako da je ili sama postala djelo kulta kao liturgija u kojoj religijski govor postaje umjetnička forma ili pak nešto što određuje kult kao u mitovima različite predodžbe božanstava

⁸ P. SLOTERDIJK, Regeln für den Menschenpark. Ein Antwortschreiben zum Brief über Humanismus – die Elmauer Rede, 1999, *Die Zeit*, Nr. 38, Dossier.

⁹ Usp. H. U. von BALTHASAR, *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, Bd. 1, 2, 3, Einsiedeln 1961-1969.

¹⁰ Usp. M. GALOVIĆ, *Bog kao umjetničko djelo. Povijest svjetova u iskustvu mitske i religijske umjetnosti*, Zagreb, 2002.

¹¹ M. HEIDEGGER, Der Ursprung des Kunstwerks, u: *Holzwege*, Hrsg. Friedrich-Wilhelm von Herrmann, Frankfurt, 1994, 7. izd., 1.

¹² Usp. R. VÖLP, Die Sprache der Religion, u: *Isti, Chancen der Religion*, Guetersloh, 1975, 221-234

¹³ J. B. LOTZ, *Ästhetik aus der ontologischen Differenz*, München, 1984, 116 i sl.

¹⁴ Usp. Ch. HILLGRUBER, Die Religion und die Grenzen der Kunst, u: H. Marre, D. Schümmelfelder, B. Kämper (Hrsg.), *Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche* (36), Münster, 2002, 53 i sl. Usp. također U. KULTERMANN, *Kleine Geschichte der Kunsttheorie. Von der Vorgeschichte bis zur Gegenwart*, Darmstadt, 1998; P. GERLITZ, Kunst und Religion, u: G. Müller (Hrsg.) *Theologische Realenzyklopädie* (TRE), Berlin-New York, 1990, Bd. XX, 243.

(simbolika), odnosno ono što je omeđivalo kult, kao sakralne građevine (hramovi, nadgrobnice).¹⁵

Da religija utječe na umjetnost, odnosno kako religija umjetnost okreće prema određenom smjeru, očito je u tri velike religije – židovstvu, kršćanstvu i islamu. Kako se prema umjetnosti odnosi židovsko-kršćanska tradicija? Izdvojeno mjesto u židovstvu pripada izričitoj zabrani slikanja božanstva. Riječ je o drugoj Božjoj zapovijedi Dekaloga¹⁶ o kojoj govore mnogi tekstovi iz Staroga zavjeta koji se osvrću na zabranu idolatrije, pravljenja idola - Pnz 27,11-26; Izl 20,4, a ističu da Jahve nije Bog drugih kultova. Jahve je nedostupan Bog. No, njegovu nedostupnost ne treba tumačiti kao neku neosobnu moć - energiju, Ono. Bog je za Židove osoba koja provocira susret, susretište, odnosno čovjek je njegova slika (Post 1, 26-28).

Sličan se stav prema umjetnosti zadržao i u prkršćanskim zajednicama. Jednostavnim simbolima prkršćani su izražavali svoju pripadnost kršćanstvu. Istina, iz prkršćanskih su zajednica bili isključeni umjetnici.¹⁷ Tek se za Teodozija, oko 380 godine, kada je kršćanstvo postalo državna religija, razvila slikovna umjetnost koja je prvotno imala katehetsko značenje i didaktičku funkciju. Slika je uz riječ bila medij nauka i navještanja Evanđelja. Papa Gregor I. (590-604) je pragmatски tu ideju izrazio riječima: »Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis praestat pictura cernentibus« (ep. 13,11). Riječ je o »naslikanoj Bibliji za nepismeni puk«.

Važan teološki argument za opravdanje slikovne umjetnosti u kršćanstvu bila je epifanija, Bogoobjava - činjenica utjelovljenja Isusa Krista, ali već i u židovstvu spomenuta čovjekova bogo-sličnost (čovjek je eiokon – slika, ikona Boga). Teologija slike dala je umjetnosti i jednu drugu viziju. Slika Krista postaje simbol za Boga. Umjetnost je tu shvaćena kao manifestacija božanskoga – svjetlo (doxa) – u stvorenju ali i u umjetničkom djelu. Kršćanstvo nije poznavalo nereligijsku umjetnost. i profana je umjetnost božanski inspirirana te na taj način odražava iskustvo transcendentije.

Dok se kršćanski Zapad (Rim) u trajnom procesu oslobađanja udaljivao od židovske baštine, na Istoku (u Bizantu) su se u 8. stoljeću pojavili obožavatelji i preziratelji slika (ikonoduli i ikonoklasti). Papa Leon III. je 730. godine proglasio čašćenje slika pogubnim i naredio je uklanjanje slike Krista iz glavnoga ulaza carske palače. Car Konstantin je tu prepirku zaoštrio, tvrdeći da je valjana odslika Krista jedino euharistija. Zabranio je i slikanje svetaca. Kršćanski je religijski simbol ostao križ, a sveci bi trebali biti tek primjeri u krepostima. Tako je teologija završila u ikonoklazmu.

Ikonoklazam povijesno okončava 843. godine u trijumfu ortodoksije s ponovnim uspostavljanjem kulta slika u smislu čašćenje ikona. To je u životu ortodoksnoga vjernika dobilo posebno značenje i mjesto kako je to očito sve do danas.

Dok je na kršćanskome Istoku (u Bizantu) vladalo neprijateljstvo prema slikama, na Zapadu su se nastale velike slikarske sljedbe. Središte umjetnosti u carstvu Karla Velikoga bio je njegov dvor u Aachenu gdje je

¹⁵ Usp. J. BURCKHARDT, *Weltgeschichtliche Betrachtungen. Über geschichtliches Studium*, Darmstadt, 1970, 51 i sl.

¹⁶ Usp. J. SCHREINER, *Die Zehn Gebote im Leben des Gottesvolkes*, München, 1988, 62 i sl.

¹⁷ Usp. isti, 67 i sl.

započelo »renovatio imperii« i »karolińska renesansa« u umjetnosti, posebno u arhitekturi.¹⁸

Crkva se preko papa u doba renesanse sasvim uklopila u novu kulturu. Poznato je da je za pape Siksta IV. (1471-1484) papinstvo s jedne strane doživjelo svoju najtamniju stranu, a s druge je strane u to vrijeme umjetnost procvatila. Sikstinska kapela je ostala primjer slikarstva visoke talijanske renesanse.

Renesansa u odnosu između religije i umjetnosti označava novu kulturno-povijesnu epohu i temeljni preokret. Od druge polovice XIV. stoljeća, najprije u bogatim kneževskim gradovima sjeverne i srednje Italije, započinje odvajanje od srednjovjekovnoga crkvenoga i feudalnoga poretka, a u tome se s obzirom na umjetnost može prepoznati i društveno prestrukturiranje čija je posljedica umjetnost koju potiče i nosi plemstvo i građanstvo. Kako se politika osamostalila (kada je uspostavila svoja vlastita načela) tako je to isto (u odnosu prema religiji) učinila i umjetnost. Umjetnost je tražila samostojnost, autonomiju izvan religijskoga, odnosno crkvenoga poretka. Crkva je izgubila monopol i na tom području. Uz nju su se pojavili i drugi meceni, svjetovni kneževi i bogati građani u slobodnim gradovima.

U traženju stvarateljske slobode i samostojnosti (autonomije) umjetnici su se sve više okretali k sebi. Sve do tada umjetnost nije bila izraz vlastite osobnosti. Srednjovjekovni se stav prema umjetnosti može sažeti u misao da se Bog zapravo poslužuje osobom umjetnika i njegovom umjetninom kao medijem za svoju samoobjavu. Naprotiv, u doba renesanse sve više zrije ideja da umjetnik u svojem djelu ovjekovječuje sebe i svojega mecenu. Renesansni umjetnik postaje samostalni majstor, obrtnik u srednjovjekovnom smislu riječi.

Razdvajanje umjetnosti i religije u renesansi imalo je dalekosežne posljedice. Umjetnost i religija su sve više dolazili u suparništvo i sukob. Odmak umjetnosti od religije otvorio je i prostor njihove latentne napetosti. Prvi puta je nastala opasnost da se umjetnost i religija iznutra podijele. Otvorile su se mogućnosti za nereligijsku (protukršćansku) umjetnost. Time se pojavilo i pitanje o granicama koje religija postavlja profanoj umjetnosti, naime čuvanje od bogohulništva – blasfemije.

Reformacija je još jednom postavila pitanje o dopuštenosti kršćanske slikovne umjetnosti. Pozivanje reformiranih teologa na ideju »sola scriptura« sve se više odjelotvaralo u neprijateljskom stavu prema slikama. Poznato je da su reformatori, u prvom redu Calvin i Zwingli, priznavali samo ono što se može utemeljiti na Svetom pismu – Bibliji. Oni priznaju riječ – Božju riječ. Tu je i razlog njihova radikalnoga odbacivanja slika. S teološkim argumentom radikalne udaljenosti Boga i ljudskoga djela opet se probudilo nepovjerenje prema slikama i slikovnoj umjetnosti. To je u mnogim krajevima dovelo do kraha religijske slikovne umjetnosti.

Drukčije nego Calvin i Zwingli Luther je prema tome stavu bio rezerviran. On je, naime, i prema slikovnoj umjetnosti zauzeo potvrdno stajalište. Njegovo umjereno, a nadasve trijezno držanje spriječilo je katastrofu razaranja umjetnina. No i u njega je prepoznatljiva rezerviranost prema kršćanskim slikama. Slikovna je umjetnost i za njega otvarala mnogoznačnost.

¹⁸ Usp. C.-H. HEUER, *Die Besteuerung der Kunst*, Köln, 1983, 34 i sl.

Katolička crkva je, oslanjajući se na dekret o slikama Tridentskoga sabora iz 1563. godine, sačuvala tradiciju slikovne i građevne umjetnosti. Odgovarajući oblik umjetnosti protureformacije postaje barok - posljednji veliki samostalni oblik u kojem su se ujedinili kult i kultura.¹⁹

Konfesionalni raskol oslikavao se na neki način u tendencijalnim smjerovima i stilovima umjetnosti u protestantskim odnosno katoličkim zemljama. Dok su se u krajevima u kojima su obitali protestanti razvijale umjetnosti za uho: glazba, pjesništvo i literatura, dotle su se u katoličkim krajevima njegovale umjetnosti za oči: arhitektura (gradnja crkvi), slikarstvo i kiparstvo.

Rasprava o autonomiji umjetnosti postala je živa posebno za novoga vremena. Tu autonomija opet postaje odlučno pitanje samoodređenja. Ona označava ljudsku sposobnost da čovjek bude subjekt povijesti, djelatni subjekt jedne »stvarnosti« koju on sam sebi stvara. Tako za ništa više nije potrebna »radna hipoteza – Bog«. Naprotiv, sve se više pokazala mogućnost, osobito nakon razdoblja »kopernikanskoga obrata«, da čovjek kao »homo faber« snagom »autonomnoga uma« postaje »alter deus«.

Tijekom XIX. i XX. stoljeća iznova raste estetizacija i sekularizacija kao i njihovo individualiziranje, pa se i u tome nastavila emnicipacija umjetnosti od religije. Pospješen francuskom revolucijom taj razvoj završava javnim zagovaranjem autonomije, tj. slobode umjetnosti po istim načelima po kojima se razvila liberalna država.

Crkva se liberalnim idejama (istina nepromišljeno, ali i s prevelikim strahom) odlučno suprotstavljala. Papa Pio IX. je u *Syllabus Errorum* osudio liberalizam. Na taj se način Crkva sukobila s modernom. Krajni je i najpogubniji izraz toga povlačenja postalo njezino apologetsko, obrambeno držanje.

Ipak, Crkva je i dalje pokušavala zastupati tezu da su religija i umjetnost nerazdvojne. Tako je prvi Vatikanski koncil 1870. godine istaknuo da kršćanstvo njeguje umjetnosti i znanosti, ali na drugi način, nego li sekularizirani i liberalizirani svijet. Potpuna samostalnost umjetnosti i nadalje je za Crkvu predstavljala opasnost nereligioznosti. Stoga je Crkva profanoj umjetnosti i individualnom umjetničkom samorazvoju željela postaviti granice, tvrdeći da umjetnost (kao i svaka ljudska djelatnost) nema apsolutni cilj u sebi samoj, nego svoj poredak prima od posljednjega čovjekova cilja – Boga.²⁰

Umjetnost i religija danas

Nisu li nakon ovoga prikaza povijesti odnosa religije (napose kršćanske) i umjetnosti u pravu Th. W. Adorno i svi oni koji religiju smatraju odlučnom zaprekom čovjekove emancipacije u umjetnosti? Koja je funkcija religije u umjetnosti i obratno?

O religijama se danas, kako smo na početku rekli, dosta govori. U tom govoru postaje sve očitije da religija čuva moment bezuvjetnosti, neprolaznosti, nepromjenjivosti. U religiji danas postaje jasno da čovjek svoj

¹⁹ Usp. A. MAYER, Liturgie und Barock, u: *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*, 1941, 15/67.

²⁰ Usp. PIO XII, Nagovor od 3. rujna 1950, u: AAS, 1950, 42, 639-642.

zabrinjavajuće suženi pojam stvarnosti treba proširiti na ono nemjerljivo i nekvantificirano. Bit religije ostaje racionalno ono nezadrživo, ono s čime se ne može raspolagati – događanje u stvarnosti.

Ipak, u svemu tome čini nam se najvažnijim to da umjetnost kao i religija živi u komunikaciji s drugim, odnosno da je pogubno tražiti autonomiju umjetnosti, prekidati njezinu vezu s religijom. Religija i umjetnost nisu samo partikularna područja unutar jedne kulture nego su univerzalni načini mogućnosti oblikovanja samoga života, otvaranje kulture kao povijesnoga, vremenskoga i prostornoga stila života. U temi »život« konvergiraju javna svijest i teološki interes – umjetnost i religija.

Kršćanstvo kao religija života poznaje posredovano odnošenje prema umjetnosti. Putevi se umjetnosti i kršćanstva dijele ondje gdje umjetnost postaje »apsolutni nominalizam«, gdje se želi iskočiti iz odnosnoga konteksta i gdje se traži bezodnosna autonomija.²¹

Možemo stoga reći da religija njeguje organsko jedinstvo s umjetnošću i to na taj način da izbjegava rigoroznost koja isključuje sve slike, kao i esteticizam koji se topi u slikovnom. Zato i nije moguća samoreferencijalna umjetnost – čisto autonomna umjetnost. Religija prvotno označava proces nadilaženja usredotočenosti na sebe - autonomiju. Umjetnost između ostaloga traži, kako reče H. U. von Balthasar, otkrivanje uzvišenosti - Herrlichkeit. Kako se to očituje u kršćanstvu?

Kršćanstvo kao religija uzvišenosti u svojoj estetici ne posjeduje konačno vrednovanje ovoga tu-svjetskoga. Ono kao događanje uči da ono malo može postati veće, ono prezreno može postati zaglavni kamen, ono bijedno izvor čuđenja, ali i da ono s puno sjaja može ugasnuti – sve je u okviru otvorenoga čitanja u kojem je vrijeme čovjekove odluke i odgovornosti. Na taj se način opažanje kršćanske svijesti ne orijentira na apstraktni bitak kao u Grka (iako je to Toma u svojoj filozofiji iz dobrih razloga prihvatio), nego (kako to primjećuje francuska postmoderna filozofija, ali i suvremena filozofija religije, posebice M. Henry i J.-L. Marion, odnosno ruska kršćanska filozofija s početka XX. stoljeća, primjerice P. Florensky) na Život (zoe) u smislu logosa, riječi iz Ivanova evanđelja.²²

U tom smislu valja procijeniti ideje zagovornika postmoderne i postmodernizma (kako god taj pojam bio širok) u umjetnosti. Naime, postmoderna želi nadići poklad moderne – zapravo jednodimenzionalnu i zatvorenu racionalnost, odnosno bezodnosnu i na kraju neodgovornu autonomnost – ideju autonomije.

Činjenica je da je moderna u traganju za autonomijom mislila i živjela u apstraktnim postulatima. Postmoderna, kako mnogi označavaju sadašnje vrijeme, misli i živi u događajima. Događaji nisu ono što je predvidivo. Oni su nekauzalni, nešto izvan pukoga racionalnoga diskursa. Na njima se nitko ne ujedinjuje - oni se jednostavno događaju. Događaji stoga otkrivaju nepredviđenu stvarnost koja je izvan kategorija našega mišljenja – istinu života.²³

²¹ Usp. H.-B. GERL-FALKOVITZ, Überlegungen zu einer Ästhetik des Christentums, u: H. Marre, D. Schümmelfelder, B. Kämper (Hrsg.), *Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche* (36), Münster 2002, 10 i sl.

²² Usp. M. HENRY, *C'est moi la Vérité*, Paris, 1996.

²³ Usp. A. MERTIN, Holzwege. Zum Verhältnis von Theologie und Ästhetik in

Odnos između religije i umjetnosti bit će tek onda potpuno domišljen kada se bude shvatio kao pravo partnerstvo, događanje, kao pokušaj da svatko na svoj način služi zajedničkoj zadaći: da se razvije (dogodi!) ono što je ljudsko u čovjeku. Obje, i umjetnost i religija, imaju humano poslanje. Kada se to shvati, tada će i u umjetnosti kao dar doći ono za što se religija bori: što je čovjek bogosličniji to je čovječniji.²⁴

Summary

Religion and art on the horizon of truth and freedom

It is obvious that art participates in the creation of man's image about himself and the reality. As such it frames the thresholds of culture and is involved in multi-faceted co-relations. One of its important co-relations is that with religion. Art and religion stood for a long time in close relationship. However, some consider that the emphatically pleaded unity of art and religion, as for example argued by Th. W. Adorno, actually never existed. On the contrary, art and religion have been and remain in perpetual concurrence. Moreover, demanding the return of art to its religious roots means denying the autonomy of art. What was, and what is the relationship of Christianity and art? In seeking an answer to this question the author concludes that the relationship between Christianity and art will be correctly understood only as an effort in which, each in its own way, they both serve their shared sublime goal: fostering and cultivation of what is sublime in human beings.

der Postmoderne, u: *Magazin für Theologie und Ästhetik*, 1998, 1; – <http://www.theomag.de/menu/index.htm>; B. STRAUSS, *Der Aufstand gegen die sekundäre Welt*, München, 1999.

²⁴ Usp. J. Maritain, *Umjetnost i skolastika*, Zagreb, 2001.